

Paweł Sowa, Ryszard Otello

Wykaz prenumeratorów "Głosu Ewangelijnego" z lat 1937-1938

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 227-230

1979

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WYKAZ PRENUMERATORÓW „GŁOSU EWANGELIJNEGO”
Z LAT 1937—1938

Dotychczasowe badania nad „Głosem Ewangelijnym”¹ wykazały, że istnieje jeszcze spore luki w znajomości tego pisma. Dotyczy to najwcześniejszego okresu istnienia gazety, a zwłaszcza percepcji „Głosu” wśród Mazurów. Dzięki dotarciu do nowych źródeł można poszerzyć naszą wiedzę w tym zakresie.

I

„Głos Ewangelijny” powstał z inicjatywy czynników polskich, które szukając dróg dotarcia do Mazurów zwróciły uwagę na silny stosunkowo ruch gromadkarski, mający znamiona opozycji przeciw germanizującemu działaniu Kościoła oficjalnego. W marcu 1925 roku, na wniosek konsula polskiego w Olsztynie, dra Filipa Zawady, Związek Obrony Kresów Zachodnich postanowił finansowo wspierać gromadkarzy (500 zł rocznie) i spowodować — przerwane wskutek I wojny światowej — wydawanie „Trąby Ewangelijnej”, gazety gromadkarskiej w języku polskim². W kwietniu przekazano Zawadzie pierwszą ratę subwencji. Konsul skontaktował się z Reinholdem Barczem i skonił go do wydawania pisma religijnego pt. „Głos Ewangelijny”³.

Gazeta, drukowana początkowo w drukarni „Ortelsburger Zeitung”, przeżywała duże trudności. Po kilku miesiącach, bo już w połowie 1926 roku, wydawcy „Ortelsburger Zeitung” za sprawą Ostdeutscher Heimatdienst odmówili drukowania „Głosu”. Pretekstem stały się zaległości finansowe. Sytuacja została opanowana dopiero po pół roku i od stycznia 1927 roku wznowiono druk „Głosu Ewangelijnego”, tym razem w drukarni Pieniężnych w Olsztynie⁴.

Nastąpiło to w wyniku wyjazdu Barcza we wrześniu 1926 roku do Warszawy, gdzie z działaczami Związku Obrony Kresów Zachodnich ustalili zasady finansowania pisma, które miało otrzymywać 150 marek miesięcznie (1800 marek rocznie). Obok tego postanowiono przekazywać 100 marek dla osoby, która miała prowadzić wraz z Barczem propagandę na Mazurach. Po otrzymaniu zapewnień Barcz przewidywał nawet, że w ciągu roku będzie mógł usamodzielniać się finansowo. W czasie dyskusji poruszano też zagadnienie

1 For. R. Otello, *Głos Ewangelijny (1925—1939)*, Komunikaty Mazursko-Warmińskie (dalej KMW), 1977, nr 1, tamże dalsza literatura.

2 Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej WAPP), Polski Związek Zachodni (dalej PZZ), sygn. 103, Sprawozdanie z konferencji ZOKZ z 30 III 1925.

3 Ibidem, Kopia pisma do delegatury ZOKZ — Warmia z 29 IV 1925.

4 Ibidem, sygn. 509, Raport kulturalny Warmia-Mazury z 28 VI 1927.

całej akcji mazurskiej, która z różnych przyczyn znajdowała się jeszcze w powojakach. Reinhold Barcz i Robert Macht, który też przebywał wtedy w Warszawie, zwrócili uwagę na konieczność zakładania szkół polskich, nasilenia akcji propagandowej i wydawania literatury religijnej dla Mazurów w języku polskim⁵.

W latach późniejszych pomoc finansową dla „Głosu” łączono z pomocą dla „Mazura”. W 1931 roku Związek Polaków w Niemczech przeznaczył w swym budżecie dla tych gazet 2350 marek, co stanowiło przeszło połowę finansów na akcję mazurską⁶.

II

W historii Mazur i Warmii zwykle bezimienni pozostawali ci, którzy szarym życiem świadczili o polskości tych ziem. Należeli do nich także czytelnicy gazet polskich, ukazujących się na tych terenach. Dotychczas próbę zebrania nazwisk abonentów „Gazety Olsztyńskiej” podjął dla okresu 1886—1913 Janusz Jasiński⁷, a tylko niepokojowi władz niemieckich należy zawdzięczać, że zachowały się częściowo spisy prenumeratorów „Mazura” z 1911 roku, opublikowane przez Bohdana Łukaszewicza⁸.

Podobny powód zdecydował, że zebrano — poniżej przedstawione — nazwiska abonentów „Głosu Ewangelijnego” z przełomu lat 1937—1938⁹. Zestawienie to zostało sporządzone przez podgrupę wschodnią Prus Wschodnich Bund Deutscher Osten w Olsztynie po to, by „wyperswadować” poszczególnym czytelnikom „Głosu” jego prenumeratę. W związku z tym rozpisano 10 listopada 1937 roku specjalną ankietę wśród komórek powiatowych Bund Deutscher Osten i na jej podstawie przedsięwzięto przeciwalkę¹⁰. Był to jeden z elementów szeroko zakrojonych działań, mających na celu zlikwidowanie pisma. Te, jak i inne, represje nie przeszkodziły jednak w ukazywaniu się „Głosu Ewangelijnego” do wybuchu II wojny światowej.

W niemieckim nagłówku zestawienia widnieje przymiotnik „częściowy”, co świadczy, że mimo wykorzystywania wielu dróg informacji (m.in. poczty) nie potrafiąco dotrzeć do wszystkich danych. W związku z tym w dalszym ciągu otwarta jest sprawa ustalenia liczby prenumeratorów. O tym, że zestawienie jest niepełne, świadczą też inne zachowane pisma z archiwum Bund Deutscher Osten. A więc, jakkolwiek w spisie są tylko cztery nazwiska z powiatu piskiego, gestapo w Szczytnie wykryło, że jeszcze w listopadzie 1937 roku (a więc w okresie tworzenia zestawienia) Barcz wysłał 123 egzemplarze gazety do 11 abonentów zamieszkałych w tym powiecie¹¹. Natomiast w październiku 1938 roku Bund Deutscher Osten z Olsztyna polecał komórce w Mrągowie sprawdzenie dossier ośmiu nowo wykrytych prenumeratorów „Głosu”

5 Ibidem, sygn. 103, k. 183, Sprawy mazurskie (notatka b.d. i m.).

6 Ibidem, sygn. 540, Pismo ZOKZ z 23 V 1931.

7 J. Jasiński, *Czytelnictwo „Gazety Olsztyńskiej” na Warmii w latach 1886—1913*, KMW, 1976, nr 3, ss. 401—405.

8 B. Łukaszewicz, *Nakład „Mazura” szczytyńskiego w latach 1906—1914*, *ibidem*, 1976, nr 1, ss. 56—58.

9 Zestawienie sporządzone przez Bund Deutscher Osten w Olsztynie w latach 1937—1938 znajduje się w zbiorach prywatnych Pawła Sowy w Olsztynie.

10 Zbiory P. Sowy, Pismo BDO, Untergruppe Ostpreussen Süd w Olsztynie z 10 XI 1937.

11 Zbiory P. Sowy, Pismo gestapo w Szczytnie z 29 XI 1937.

(przedtem dysponowali dwoma nazwiskami) z tego powiatu i skłonienie ich, by zrezygnowali z abonowania „Głosu”¹².

Poniższe zestawienie zawiera 128 nazwisk, spośród których połowa to mieszkańcy ówczesnego powiatu szczytyńskiego. Byli to przede wszystkim gromadkarze, członkowie „Społeczności Chrześcijańskiej” — organizacji gromadkarskiej, kierowanej przez Reinholda Barcza.

Wśród tych 128 jest kilka osób nie związanych z gromadkarstwem. Należą do nich dwaj księża ewangelicy, z których szczególnie ks. Franciszek Pilichowski współpracował z Barczem¹³, a zupełnym ewenementem jest nazwisko Hansa Tiski, osławionego szefa grupy Bund Deutscher Osten w Olsztynie, który w pierwszym rzędzie prowadził walkę z Barczem i „Głosem Ewangelijnym”. Z jego najprawdopodobniej inicjatywy powstał publikowany niżej spis, wskutek którego poddawano represjom czytelników „Głosu Ewangelijnego”¹⁴.

ANEKS

CZĘŚCIOWY SPIS PRENUMERATORÓW „GŁOSU EWANGELIJNEGO” (1937—1938)

Powiat Szczytno

Dybowo — Kullik; Faryny — Gustav Chudziak; Frajty — Kosłowski, Wettko; Gawrzyżalki — Grzanna, Habicht, August Kompa, Murach; Jerutki — ks. Pilichowski; Jeruty — Gritzan, Lehmann, Nischik; Jesionowiec — Johann Kapteina; Jurgi — Christian Hardt, Piechotka; Kałęczyn — Przystawik; Kanwezy — Kosłowski; Klejkuty Nowe — Bocian Gustav, Johann Serowy; Klon — Marzinzik; Kolonia — Alexander; Labuszewo — Leiding; Lemany — Makowka, Steffan; Lesiny Wielkie — Schweikowski; Linowo — Lumma, Sagromski, Zimmermann; Lipowiec — Galonski; Marksoby — Btalluch; Mąlice — Lewandowski; Narajty — Jakob Bienk, Helene Chonowski; Orzyny — Berg; Pasym — Johann Lipinski; Piasutno — Junga, Olszewski, Speka; Prusowy Borek — Kalinowski; Rozogi — Kopatz, listonosz; Rumy — Lumma; Sasek Duży — Gottlieb Galla, Kyj; Sałaty — Schäfer; Scieciel — Posny; Sedańsk — Kniza, Friedrich Rossian II, Wilhelm Rossian; Sedrowo — Kazmarzik; Szczytno — Gross, kolejarz, Gottlieb Kompa, Hans Tiska, nauczyciel; Szymany — Abramzik, Littek, rentier, Zimmek; Szymanki — Michael Warda; Świętajno — Burbulla; Targowo — ks. von Lingen; Treilkowo — Sadowski; Waplewo — Sengotta; Wawrochy — Chudaska; Wesolowo — Korzen; Wielbark — F. Berkau; Występ — Sawallich, Trzeciak.

Powiat Nidzica

Browina — Findling; Burdąg — Wilhelm Stach II; Dębowiec — Gustav Domerad, Adam Gunia, Gottlieb Posny, Michael Torowski; Dębowiec Mały — Friedrich Turowski; Dziurdziewo — Brauchmann; Jedwabno — Hans Kalinowski; Natać Duża — Zywek; Nidzica — Grabowski Paul, Töpferberg 7b, Wierzig; Nowe Borowe — F. Posny; Płdun — Laser; Rekownica — Schuster; Róg — Johann Walpuski; Ruda Mała — Wischnewski; Szuc — Gustav Jedamski; Wykno — Ziwek; Wymiary — Duscha.

Powiat Ostróda

Bolejni — Rupita; Guzowy Piec — Bednarski; Jemiolowo — Swesig; Kurki — Adam Jonlong; Lewald — Matthias; Lutynowo — Danielowski, Friedrich Ogrzewalla, Olszewski; Mańki — Bachmann; Mielno — Carl Matz; Pawłowo — Johann Walonek; Samborowo — F. Jagusch; Waplewo — Karl Werner; Żelazno — Johann Gorny.

Powiat Elk

Chróściele — Cutzka; Czerwonka — Sokolek; Elk — Hermann Rogowski, Danzigerstr. 4a; Kallnowo — Richard Romanowski; Kokoski — Klimek; Małki — Erdt; Przytuły — Chmielewski; Sikory Jeziorne — Brinkmann; Sofy — Gustav Libuda; Szarejki — Jonick; Straduny — Blonski; Zawady — Erna Kowallik.

¹² Zbiory P. Sowy, Pismo BDO, Untergruppe Ostpreussen Süd w Olsztynie z 1 X 1938. Nazwiska tych abonentów dołączone do przedstawionego zestawienia.

¹³ R. Otello, op. cit., s. 89.

¹⁴ P. Sowa, *Cena polskości*, Warszawa 1976.

Powiat Mrągowo

Jakubowo — Podschadeck; Leganka — Johann Wank, krawiec; Mikołajki — Joswig, Lehmann; Mojtyny — Sender; Mrągowo — Karl Burzyny, urzędnik poczty, Philosophenweg 111, Masanek, Höhenweg 28; Piecki — Friedrich Kwiatkowski, rentier; Żelwagi — Scharna.

Powiat Olecko

Cimochy — Eduard Meglin; Kukowo — G. Grabowski; Świątynio — Karl Reska; Wieliczki — Hermann Otto.

Powiat Pisz

Krzywińskie — Kamsler; Myszki — Rydachewski; Nida — Karl Schröder; Rogale Duże — von Knebel.

Powiat Giżycko

Uźranki — Maranski.

**DAS ABONNENTENVERZEICHNIS DER ZEITUNG „GŁOS EWANGELIJNY“
AUS DEN JAHREN 1937—1938**

(Zusammenfassung)

Die Zeitung „Głos Ewangelijny“ (Evangelische Stimme) ist in Ortelsburg 1925 unter Mitwirkung des Verbandes für die Verteidigung des West-Grenzlandes gegründet worden. Später wurde sie durch den Verband der Polen in Deutschland finanziell unterstützt. „Głos Ewangelijny“ war ein Organ der masurischen sog. Häufleinbewegung, d.h. desjenigen Teiles der polnischsprachigen Evangelischen in Ostpreussen, welcher sich der von der offiziellen Evangelischen Kirche betriebenen Germanisierung widersetzte. Redakteur des „Głos Ewangelijny“ war ein aktiver Teilnehmer der Häufleinbewegung in Masuren, Reinhold Barcz. Seit 1927 wurde die Zeitung in der Druckerei der Pieniężny's in Olsztyn gedruckt.

In dem Artikel wurden die 128 Namen der Abonnenten angegeben, die in den Jahren 1937—38 von der Nazi-Organisation „Bund Deutscher Osten“ zusammengestellt wurden; der Bund war durch die polnischen Einflüsse in Masuren beunruhigt. Die Zahl ist nicht vollständig, da der BDO es nicht vermochte, alle Abonnenten zu identifizieren. Dieses Abonnentenverzeichnis ist von ausserordentlicher Bedeutung für die Geschichte der polnischen Presse in Masuren. Es handelt sich nämlich um eine Quelle seltener Art, erst zweite aufgefundene und veröffentlichte Zusammenstellung der Abonnenten (die erste umfasste die Abonnenten des in Szczytno herausgegebenen „Mazur“ vom Jahre 1911, und wurde von Bohdan Łukaszewicz 1976 in den „Komunikaty Mazursko-Warmińskie“ gedruckt).

Übers. J. Serczyk